

IVANA ETEROVIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

isankovi@ffzg.hr

TRAGOM ČAKAVSKOGA IMPERFEKTA NA *-HI* U SINKRONIJI I DIJAKRONIJI: PRILOG POVIJESNOJ DIJALEKTOLOGIJI¹

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'282(497.5-3Kvarner)"18/20"

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.10>

Uporaba imperfekta smatra se u hrvatskoj dijalektološkoj literaturi prije svega obilježjem čakavskoga sjeverozapada, i to posebice kvarnerskih otoka. Danas taj glagolski oblik sve bržim ritmom iščezava iz svakodnevne uporabe, a osobito prvo lice jednine, čiji je nastavak *-hi* upravo tipičnim obilježjem čakavskoga imperfekta. Premda su vrlo rijetki, tragovi toga nastavka mogu se pratiti i u povijesti hrvatskoga književnog jezika. Nakon kratka prikaza uporabe imperfekta u čakavskim govorima od 19. do 21. stoljeća, u ovome se radu izlažu rezultati istraživanja zastupljenosti imperfektoga oblika na *-hi* od samih početaka hrvatske pismenosti sve do kraja 16. stoljeća, čime se teži dati prilog preciznijem odgovoru na pitanje o vremenu nastanka i području raširenosti toga oblika. Suprotno tradicionalnim određenjima, potvrde ukazuju na to da se njegov nastanak može datirati barem u kraj 14., odnosno početak 15. stoljeća, a u budućnosti valja razmotriti i mogućnost da je ta čakavska inovacija ipak imala ponešto širi doseg.

---

1. UVOD

Glagolski sustavi suvremenih čakavskih i štokavskih govora razlikuju se od kajkavskih boljom očuvanošću jednostavnih glagolskih oblika za izražava-

---

¹ Zametak je ovoga priloga nastao prije desetak godina u obliku seminarškoga rada iz izbornoga kolegija *Lingvistička geografija*, čijom je nositeljicom bila profesorica Mira Menac-Mihalić, na drugoj godini Poslijediplomskoga sveučilišnoga doktorskog studija *Povijest i dijalektologija hrvatskoga jezika*. Priređivanje zbornika u čast dragoj profesorici bio je snažan poticaj za povratak temi koju već godinama pratim u različitim hrvatskim tekstovima starijih razdoblja, ali se dosad nije imala prilike pomaknuti s ruba u središte mogega znanstvenog interesa.

vanje prošlosti, iako to nije opće obilježje tih dvaju narječja (Lukežić 2015: 322–326).² Gubitak imperfekta u kajkavskome datira se u rano starojezično razdoblje, a njegova pojava u kajkavskim tekstovima iz 16. stoljeća pripisuje se čakavskom i/ili štokavskom utjecaju (Lukežić 2015: 324; usp. i Fancev 1911: 350–351).

Čakavski imperfekt, odnosno njegovi ostaci, tradicionalno se ubraja u jezična obilježja koja karakteriziraju čakavski sjeverozapad,³ dok se užim područjem njegove rasprostranjenosti određuje šire kvarnersko otočje, posebno Susak (Brozović i Ivić 1988: 85; Menac-Mihalić 1989: 87; Lisac 2009: 111, 120). To se područje u novijim radovima dodatno precizira određenjem da je riječ o sjeverozapadnim otočnim ikavsko-ekavskim⁴ govorima (Lukežić 2015: 325),⁵ odnosno govorima otokâ Ilovik, Krk, Lošinj, Pag, Premuda, Rab, Susak (Lisac 2009: 111). Imperfekt je ovjeren i u čakavskome ikavskom dijalektu (Lisac 2009: 153).⁶

2. ČAKAVSKI IMPERFEKT U HRVATSKOJ DIJALEKTOLOGIJI

Krajem 19. stoljeća Lavoslav Geitler (1881: 196) zabilježio je imperfekt u govoru Vrbnika na Krku, no da su ti oblici bili već tada pred nestankom,

² Doduše, ta tvrdnja vrijedi ponajprije za 20. stoljeće, dok se u 21. stoljeću bilježi dodatna redukcija toga glagolskog oblika ionako već veoma ograničene uporabe. Zato će Josip Lisac (2009: 17) “[n]estanak imperfekta i aorista, uz nešto iznimki” dodati na popis osnovnih čakavskih značajki.

³ Iako izlazi izvan vremenskih okvira postavljenih u ovome istraživanju, u budućnosti valja razmotriti i mogućnost da je ta čakavska inovacija ipak imala ponešto širi doseg. Naime nastavak *-hi* u 1. l. jd. imperfekta (*karstih*) zabilježen je i u najstarijoj sačuvanoj glagoljskoj matici krštenih s otoka Silbe iz 17. stoljeća (Vigato 2014: 174), što je u skladu s potvrđama iz 20. stoljeća (Lisac 2009: 153).

⁴ Ta bi dopuna mogla dodatno dobiti na važnosti imamo li na umu činjenicu da je nastavak *-hi* u 1. l. jd. imperfekta (*behi*) zabilježen i u jednome kajkavskom prenju čiji se nastanak datira u drugu polovicu 17. stoljeća (Marković 2008). Pojedini istraživači vežu nastanak toga prenja uz Ozalj, koji je i sam po sebi smješten na ikavsko-ekavskome prostoru (usp. Brozović i Ivić 1988: 80–81; Lukežić 1990: 24–25), no ne može se isključiti ni mogućnost da je riječ o čakavskome utjecaju. Dodajmo tomu da je Franjo Fancev pronašao taj nastavak u kajkavskih pisaca 16. i 17. stoljeća (Fancev 1916b: 37), odakle je mogao biti svjesno ili nesvjesno “posuđen” i u druge kajkavske tekstove.

⁵ Nisu svi sjeverozapadni otočni čakavski govori dijelom čakavskoga ikavsko-ekavskoga dijalekta. Svi govori na otoku Cresu te mjesni govori Nerezina i Svetoga Jakova na otoku Lošinj u dijelom su čakavskoga ekavskoga dijalekta (Vranić 2005: 349–353).

⁶ U buzetskome, jugozapadnome istarskome i lastovskome dijalektu imperfekta nema (Lisac 2009: 40, 58, 183).

svjedoči njegova napomena da je primjere ovjerio u starijega govornika koji mu je rekao da se tako govorilo u njegovoj mladosti. Marcel Kušar spominje da se imperfekt još dobro čuva u rapskome govoru,⁷ s tom iznimkom što je izgubljeno 2. l. jd. (Kušar 1894: 38). Ivan Milčetić navodi da je imperfekt u čakavaca, koliko je njemu poznato, “u punoj snazi” samo u Dubašnici na Krku, dok se u Dobrinju na Krku rabi samo 3. l. jd. i mn. u starijih govornika (Milčetić 1895: 127).

U 20. stoljeću istražen je govor otoka Suska, pri čemu je uporaba imperfekta potvrđena u govorima Suska i (Velih) Srakana, i to osobito česta u prvome od tih dvaju govora (Hraste, Hamm i Guberina 1956: 50, 96, 118). Josip Hamm zaputit će se tragom prethodnih istraživanja i pronaći nove potvrde imperfekta u govorima otoka Krka, Paga, Velog Lošinja, Unija, Molata i Premude (Hamm 1963: 116). U krčkim je govorima uporaba imperfekta jedan od razlikovnih kriterija za njihovu klasifikaciju u skupine i tipove: zabilježen je u starijim doseljeničkim govorima, koji se nalaze na području Dubašnice i Šotoventa, čiji su govornici podrijetlom zavelebitski čakavci koje je knez Ivan Frankopan naselio u 15. stoljeću, ali ne i u autohtonim starinačkim govorima (Lukežić i Turk 1998: 11, 146–147, 150, 180, 202, 218–219, 224, 237–238). Na otoku Pagu imperfekt je krajem 20. stoljeća ovjeren u govorima Luna, Novalje i Stare Novalje, iako je u potonjim dvama govorima proces njegova gubljenja već bio u tijeku (Houtzagers 1991: 77–78), dok će 21. stoljeće doživjeti samo u mjesnim govorima Luna i njegovih zaselaka (Vranić 2011: 135, 187).⁸ Govornici mjesnih govora Novalje i Stare Novalje danas više ne ovjeravaju imperfekt, ali sjećaju se da su ga ranije rabili u komunikaciji (Vranić 2011: 187).

U čakavskim govorima koji čuvaju imperfekt ne moraju se rabiti svi oblici, nego samo pojedina lica, npr. u Dobrinju i Žrnovu (Korčula) te na Premudi, a osim toga imperfekt može biti sačuvan i samo u reliktima, i to u imperfektnim oblicima glagola *biti*, npr. u južnim paškim govorima, Božavi, Komiži, Lumbardi i Vodicama te na Prviću i Žirju (Menac-Mihalić 1989: 87–88; Lisac 2009: 153; Vranić 2011: 187). Konstrukcija imperfekta glagola *biti* i infinitiva naziva se *imperativom prošlim*, kojim se izražava “nešto što je subjekt po mišljenju govornika trebao izvršiti u prošlosti, a nije” (Menac-

⁷ Marcel Kušar ne pravi razliku između mjesnih govora sedam dijalektoloških punktova na otoku Rabu: Rab, Barbat, Sv. Lucija, Mundanije, Draga, Kampor i Lopar, ističući kako ponešto više razlika pokazuju tek govori Lopara, grada Raba i Barbata (Kušar 1894: 1).

⁸ Mjesni govori Novalje, Stare Novalje, Luna i njegovih zaselaka čine zasebnu skupinu govora unutar sjeverozapadnoga makrosustava paških govora; drugu čine mjesni govori grada Paga i Košljuna, treću mjesni govori Metajne, Zubovića i Kustića, a četvrtu mjesni govori Kolana, Mandri i Šimuna (Vranić 2011: 7).

-Mihalić 1989: 102, 88; usp. i Lisac 2009: 153). U svim govorima u kojima je ovjeren čakavski imperfekt može se tvoriti i od nesvršenih i od svršenih glagola, osim u govoru Suska, gdje se uvijek tvori od nesvršenih (Kušar 1894: 38; Hraste, Hamm i Guberina 1956: 118; Houtzagers 1991: 80; Vranić 2011: 187–188; Lukežić 2015: 326).

Značenje je čakavskoga imperfekta prema Lavoslavu Geitleru kondicionalno, a Ivan Milčetić (1895: 127) određuje ga ovako: “ima obično značenje radnje, koja traje ili se ponavlja; no vrlo često zastupa kondicional”. Mate Hraste i Petar Guberina utvrđuju da imperfekt može imati različita značenja u susačkome govoru: naglašava trajnost radnje ili navike u prošlosti, izražava mogućnost, namjeru ili neostvorenu želju, zbog čega je osobito živ u irealnim pogodbenim rečenicama, a čime se pak funkcijom približava glagolskome načinu (Hraste, Hamm i Guberina 1956: 132–133). Smatrajući da značenje imperfekta nije bilo dovoljno raščlanjeno na sintaktičkoj, stilističkoj i funkcionalnoj razini u prethodnim radovima, Josip Hamm vratit će se toj temi u dosad jedinjoj općoj studiji posvećenoj čakavskom imperfektu, gdje utvrđuje tri razvojne faze s obzirom na tvorbu i značenje imperfekta: pravi imperfekt, tvoren od durativnih glagola; imperfekt tvoren od iterativnih glagola, kojim se izražava diskontinuiranost radnje uz manje ili više otvoreno iskazanu subjektivnost; imperfekt tvoren od perfektivnih glagola, gdje je naglasak na procesu (Hamm 1963: 119–120). Božidar Finka (1971: 57) ponavlja rezultate prethodnih istraživanja ističući da imperfekt, najčešće glagola *biti*, ima modalno, potencijalno, odnosno kondicionalno značenje.

3. ČAKAVSKI IMPERFEKT NA *-HI*

Čakavski imperfekt obilježen je, između ostaloga, inovacijom u 1. l. jd. imperfekta, gdje se uza stariji nastavak *-h* pojavljuje i noviji nastavak *-hi* (usp. Lukežić 2015: 326).⁹ Krajem 19. stoljeća potvrđeni su u krčkim govorima primjeri *hòjāhi*, *govòrahi*, *kòpahi*, *nòsāhi*, *kupòvahi* u govoru Vrbnika (Geitler 1881: 196), primjeri *hòjahi*, *bìjahi/bìhi*, *govòrahi*, *skòčahi* u govoru Dubašnice (Milčetić 1895: 127), odnosno primjer *hòjahi* u govoru Sablića i Sv. Antuna kraj Dubašnice (Hamm 1963: 116), primjeri *govorāhi*, *scočāhi*, *đahi*, *bihi*, *hojāhi*, *grejāhi*, *dijāhi*, *otijāhi* i *bijāhi* u dubašljanskoj skupini

⁹ U čakavskome su imperfektu ovjerene i druge inovacije, no one ovdje nisu predmetom istraživanja. U rapskim govorima kontaminirani su nastavci za 1. i 2. l. mn. imperfekta aoristnima, a u zapadnokrčkim govorima starijih doseljenika nastavak za 2. l. jd. imperfekta može glasiti *-šeš* (Lukežić 2015: 326; usp. i Geitler 1881: 196; Milčetić 1895: 127). Kontaminacija imperfektnih nastavaka prezentskima ovjerena je i u drugim čakavskim govorima (Menac-Mihalić 1989: 88).

govora, odnosno *jimahi*, *gljedahi*, *bihi*, *dahi*, *prijahi*, *grejahi* u šotoventskoj skupini govora (Lukežić i Turk 1998: 218, 237), a tako i primjer *činâhi* u rap-skome govoru (Kušar 1894: 38). Taj nastavak nije međutim ovjeren u svim čakavskim govorima u kojima je sačuvan imperfekt. Primjerice u susačkome je govoru i sjevernim paškim govorima nastavak za 1. l. jd. imperfekta uvijek *-h* (Menac-Mihalić 1989: 88; Houtzagers 1991: 78; Vranić 2011: 188).

O podrijetlu, odnosno nastanku čakavskoga nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta izrečena su dosad oprečna mišljenja. Lavoslav Geitler (1881: 196) tumači ovako njegov nastanak: “Sva tumačenja imperfekta moraju se u tom složiti, da je bio nastavak 1. os. sing. –sam. Od –sam pako postaje s jedne strane –hъ hoždaahъ, s druge promienami –sum –sun –sy –hy (lit. akmun, kamy)”. Franjo Fancev naziva pak završni vokal u nastavku *-hi* “parasitskim privjeskom” (Fancev 1916b: 37) i nudi drugo objašnjenje: “Ovo bi *i* moglo biti istoga postanka kao i *-i*, koje se javlja u starijem našem jeziku u završecima *-mi* (těmi) za instrum. sing. i dat. plur. *-hi* (těhi), za genit. i lokat. plur. zamjениčke deklinacije [...]. Rešetar [...] doduše tumači ovo sekundarno *-i* zamjениčke deklinacije tako, da se prema instrum. plur. *-mi* (těmi) načinio ponajprije i dativ plur. na *-mi* (těmi), a onda je ovo *-i* prionulo i u gen. i lokat. *-hi* (těhi), a napokon se za svima poveo i instrum. sing. *těmi*; ali kaošto dolazi *-e* u deklinaciji i konjugaciji, tako bi se moglo i ovo *-i*, koje bi bilo drugoga postanka, nego ga tumači prof. Rešetar, javljati ne samo u deklinaciji, već i u konjugaciji” (Fancev 1916a: 197–198). Ivan Kosić (2010: 55) tumači da je taj nastavak nastao uslijed težnje za uspostavom morfološkoga razlikovanja između 1. l. jd. imperfekta i aorista.

Nastanak nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta Franjo Fancev smješta u 16. stoljeće i ističe kako taj nastavak nije potvrđen nigdje u lekcionarima,¹⁰ a ne donosi ga ni Daničić u svojoj *Istoriji oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII. vijeka* (1874.), dok ga je sam autor ovjerio u primjeru *behi* u kajkavskih pisaca 16. i 17. stoljeća (Fancev 1916b: 37). U svojoj ranijoj raspravi *Beiträge zur historischen serbokroatischen Dialektologie. Konjugation* Fancev je naveo tri zabilježena primjera nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta: “ische gda z vami *behi* Post. I. 104b; [...] y thakaysse polagh nekogha zaveznoğha lyzta ... *behy* polosyl terminws ... Act. cr. 311 (Drenova 1599); bei Petretić: nu vre da se povernem odkud *behi* zesel auf dem Blatte b⁵” (Fancev 1911: 351). Vjekoslav Štefanić smatra taj nastavak jednom od jezičnih značajki koja bi dokazivala arhaičnost/konzervativnost sjeverozapadne čakavštine pojedinoga teksta, čemu bi mogla govoriti u prilog i činjenica da se taj nastavak uopće ne ostvaruje u južnočakavskih pisaca

¹⁰ O tome usp. i Rešetar (1898: 167–171).

16. stoljeća, no atribuirao ga čakavskom ekavskom dijalektu (Štefanić 1970: 16, 24, 43; Kapetanović 2011: 103).

Cilj je ovoga rada istražiti zastupljenost i rasprostranjenost nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta u hrvatskim tekstovima nastalima do kraja 16. stoljeća, i to zaključno s 1599. godinom,¹¹ kako bi se točnije odredilo vrijeme njegova nastanka i područje njegove uporabe.¹² Iako se tim istraživanjem teži dati prilog hrvatskoj povijesnoj dijalektologiji, treba biti svjestan ograničenosti njime stečena uvida, s kojim je i inače suočen svaki povjesničar jezika.¹³ U prošlosti se naime ne možemo osloniti na suvremene metode prikupljanja dijalektne građe (npr. ogledi govora ili upitnici), a i mnogi su tekstovi sačuvani tek u kasnijim prijepisima, stoga je teško razlučiti je li pojedina jezična crta rezultat unosa iz izvornoga predloška, pisarove, priređivačeve, odnosno autorove intervencije ili pak kontaminacije jezičnim značajkama drugoga, prestižnijega književnojezičnog tipa. Unatoč tomu neosporna je činjenica da je riječ o vernakularnoj značajki s obzirom na to da nastavak *-hi* u 1. l. jd. imperfekta nije bio dijelom hrvatske crkvenoslavenske norme (Gadžijeva i Mihaljević 2014: 242–247).¹⁴

U najstarijim hrvatskim tekstovima nastavak *-hi* u 1. l. jd. imperfekta nije potvrđen. Nije zabilježen ni u glagoljičkim i ćiriličkim epigrafskim spomenicima do kraja 11., odnosno početka 12. stoljeća, ni u glagoljskim rukopisima, odnosno fragmentima glagoljskih kodeksa od kraja 11. do početka 14. sto-

¹¹ U nedostatku računalno pretražive i otvoreno dostupne baze kritičkih izdanja starih hrvatskih tekstova, posebno onih predstandardnoga razdoblja, potraga za nastavkom *-hi* u 1. l. jd. imperfekta nalik je traženju igle u plastu sijena, stoga ne treba čuditi što je popis izvora višestruko opsežniji u odnosu na pronađene potvrde. Bez obzira na to što u mnogima od njih nema potvrda nastavka *-hi*, na kraju rada donosi se ipak popis svih konzultiranih izvora jer je procijenjeno da će to biti koristan putokaz budućim istraživačima koje bude zanimala ova tema.

¹² U recentnoj sintezi povijesnoga razvoja hrvatskih narječja donose se potvrde imperfekta u tekstovima nastalim od 12. do 16. stoljeća, no samo u onima objavljenim cjelovito ili u ulomcima u antologijama koje su sastavnim dijelom nedavno izišlih knjiga opsežne Croaticine *Povijesti hrvatskoga jezika* (Lukežić 2015: 350–355). U njima nije zabilježen nijedan primjer nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta, što je sve bilo dodatnim poticajem za dopunu postojećih spoznaja o čakavskome imperfektu ovim prilogom. Spomenimo ujedno da se taj nastavak uopće ne spominje u povijesnim morfologijama hrvatskoga jezika Blaža Jurišića (1944) te Borisa Kuzmića i Martine Kuzmić (2015) ili slavenskim poredbenim gramatikama Stjepana Ivšića (1970) i Milana Mihaljevića (2014), a tako ni u hrvatskoj poredbenopovijesnoj gramatici Ranka Matasovića (2008).

¹³ O različitim stavovima o utemeljenosti dijalektološkoga pristupa u iščitavanju jezičnih značajki starih (hrvatskih) tekstova te doseg zaključaka dobivenih takvom raščlambom v. više u Zubčić (2010: 631–633).

¹⁴ Nije stoga jasno zašto se u pojedinim autora naziva crkvenoslavenskim dočetakom (Kosić 2010: 55).

ljeća (Fučić 1982; Hercigonja 2006: 32–39, 67–73; Mihaljević i Vince 2012: 56; Mihaljević 2018: 68–69).

3.1. Potvrde u 14. i 15. stoljeću¹⁵

Najranija potvrda nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta zabilježena je u 15. stoljeću. Budući da taj nastavak, kako je ranije upozoreno, nije bio dijelom hrvatske crkvenoslavenske norme, ne čudi što ga najvećim dijelom pronalazimo u tekstovima neliturgijske namjene, u prvome redu pravnim spomenicima, ali i zbornicima neliturgijskoga sadržaja. Primjerice u biblijskim lekcijama iz *Prvotiska* (1483.) nema nijedne potvrde nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta, dok u *Senjskome misalu* (1494.) nalazimo samo jedan primjer:

Slišite sanъ moi ki viděhъ. *mna*hi da bihomo mi svezujuće snopi na nivê 33v.

Dosad su se najstarijim datiranim potvdama smatrale tri o kojima su izvijestili Lavoslav Geitler i Ivan Milčetić. Geitler je pronašao dva primjera “u glagolskom rukopisu dvorske knjižnice u Beču, broj 77, iz god. 1463. U bilježci s traga dolaze imperfekta 1. os. sing. *biehi*, *pisahi*” (Geitler 1881: 196). Milčetić je (1895: 127) pronašao potvrdu *bihi* u ispravi iz 1465. godine u Kukuljevićevim *Acta Croatica*, a riječ je o sljedećem primjeru:

kada ja Mikula Jaketić to pisah v Hriljini va dvori kneza Štefna i njega sina kneza Brnardina, ki imiše tada let 12, i *bihi* tada njega sluga...¹⁶ (Kukuljević 1863: 320).

¹⁵ Nastavak *-hi* u 1. l. jd. imperfekta nije potvrđen u pravnim spomenicima: istarskim glagoljskim ispravama i glagoljskim zapisima u *Kvaderni kapitula lovranskoga* do 1499.; u lekcionarima: *Odlomku Korčulanskoga lekcionara*, *Zadarskome*, *Bernardinovu* i *Ranjininu lekcionaru*; u hrvatskoglagoljskim i ćirilčkim kodeksima: *Akademijinu brevijaru* (oko 1384.), *Drugome vrbničkom brevijaru* (14. st.), *Hrvojevu misalu* (oko 1404.), *Drugome beramskom brevijaru* (15. st.), *Hvalovu zborniku* (1404.); u neliturgijskim tekstovima: u najstarijoj hrvatskoj pjesmarici s kraja 14. stoljeća, u hrvatskim ćirilčkim i latiničkim spomenicima do kraja 15. stoljeća; u glagoljskome *Zrcalu človečaskago spasenja* (1445.) (Vlahov 2010: 21–101; Viškanić 2002: 23–261; Šimić 2014: 36–37; Mihaljević 2015: 558; Rešetar 1898: 167–171; Galić 2014: 104–109; 2016: 127–129; Malić 1972: 170–172; 2002: 382–440; 2004: LXXXII–XCIII; Kramarić 2019: 143–226). Na informaciji o nepostojanju toga nastavka u *Drugome beramskom brevijaru* zahvaljujem Milanu Mihaljeviću. Kada je o istraživanjima cjelovitih hrvatskih liturgijskih kodeksa riječ, u raspravama često nije zahvaćen cijeli tekst, već je odabran reprezentativan korpus, stoga je moguće da će u budućim istraživanjima u njima ipak biti pronađena još koja potvrda nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta.

¹⁶ Tekst donosim u latiničkoj transkripciji.

Taj je Milčetićev primjer isti onaj zapis koji Vjekoslav Štefanić bilježi u *Vinodolskome zborniku* na f. 65v:

1465 env<a>ra d<a>n kada ê Mikula Êketic to pisah v-Hrilini va dvori kneza Štefana i nega s<i>na kneza Brnardina ki imiše tada let 12 i *bihi* tada nega sluga i *bihi* ta trat v' velikoi žalosti zač me nenaviêhu nepriêteli vsaki d[an?] (Štefanić 1970: 9–10).

Tijekom ovoga su istraživanja pronađene tri, odnosno dva desetljeća starije potvrde nastavka *-hi*. Prva se nalazi u ugovoru nastalu 23. studenoga 1433. u Draganićima:

I gda *prodavahi* tu zemlju, tada ponudih' nju vsu moju bratiju bliž'nju i dalj'nju¹⁷ (Bratulić [prir.] 2017: 77).

Drugu je zabilježio Branko Fučić u *Glagoljskim natpisima*. Riječ je o potvrđi iz Golubića kraj Bihaća, sa samoga ruba do kojega se čakavsko narječje prostiralo u predmigracijskome razdoblju:

Va ime Božje, amen. Let Gospodnjih 1442. A to pisa Matijaš pop, ki biše va to vrime totu plibanuš, ki *bihi* vele obezan mnogimi grisi [...] (Fučić 1982: 164).

Kada je o hrvatskoglagoljskim zbornicima neliturgijskoga sadržaja riječ, najranijim bi se potvrdama mogle smatrati dvije iz *Ivančićeva zbornika* s kraja 14., odnosno početka 15. stoljeća, koji je pronađen u franjevačkome samostanu u Glavotoku na otoku Krku. Ivan Kosić (2010: 55, 271, 276) zabilježio je dva takva primjera:

egda mnogo kratъ hotihъ gla(gola)ti obraziti ni prostriti glasa nikoli že ne *možahi* 166v
Sie zuči v' ušiju moeju . i slzi rone . na tilik' pozor' *idêhi* 171r.

Milica Mikecin bilježi pak oblik *bihi* (48v^a) u apokrifu *Usnuće Bogorodice* iz *Vinodolskoga zbornika* s početka 15. stoljeća, no smatra ga aoristnim, a ne imperfektnim (Mikecin 2019: 131). Primjere nastavka *-hi* za 1. l. jd. imperfekta u *Kolunićevu zborniku* iz 1486. godine (*mnahi* 18c, *prodikovahi* 18a,

¹⁷ Primjer prenosim ne navodeći kurzivirane dijelove i kose crte iz izvora jer nisu bitni za ovu temu.

učahi 18a) Vjekoslav Štefanić (1970: 16) svrstava u jezične značajke koje su vezane uz hrvatski sjeverozapad. Štefanić će imperfektni oblik *mnihi* za 1. l. jd. pribrojiti jezičnim značajkama konzervativne (ekavske) čakavštine i kada bude pisao o *Antoninovu konfesionalu* iz hrvatskoglagoljskoga zbornika duhovnoga štiva s kraja 15. stoljeća (Štefanić 1970: 24).

U sam kraj 15. stoljeća smješta se još jedna potvrda iz središnjega istarskoga, i to ekavskoga prostora, zabilježena u Draguću:

V ime Božje, amen. Let 1496. Va to vrime v Dragoći pop Tomaš Ta..., a budući pridivkom Št..., a *bihi* stal v Berme p... m. (Fučić 1982: 132).

3.2. Potvrde u 16. stoljeću¹⁸

U 16. stoljeću potvrde su nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta mnogo brojnije. Nalazimo ga ponovno ponajprije u tekstovima neliturgijske namjene, ali sada obilno i u jednome liturgijskome kodeksu – *Misalu hrvackome* Šimuna Kožičića Benje.

Među njima su najranije datirane potvrde nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta one u senjskome glagoljskom *Korizmenjaku* iz 1508. godine (Nazor [prir.] 2019: 63, 94, 178):

¹⁸ Nastavak *-hi* u 1. l. jd. imperfekta nije potvrđen u pravnim tekstovima: u *Veprinačkome zakonu* (1507.), veprinačkim sudskim zapisnicima iz 16. stoljeća, glagoljskim zapisima do 1599. u *Kvaderni kapitula lovranskoga, Knjizi oltara bratovštine sv. Mikule u Boljunu, Knjizi računa općine Roč, Matici krštenih župe Lindar* i istarskim glagoljskim ispravama; u izdanjima riječke glagoljske tiskare: *Knjižice krsta* (1531.); u izdanjima hrvatskih protestanata: latiničkome izdanju *Razgovaranje meju papistu i luteranom* (1555.), glagoljičkome i ćirilčkome izdanju *Table za dicu* (1561.), glagoljičkome i ćirilčkome izdanju *Artikula ili dela prave stare krstjanske vere* (1562.), glagoljičkome tekstu *Edna kratka summa, nikih prodik' od' tuče i od' čarnic'* (1563.), glagoljičkome i latiničkome izdanju *Spovidi i spoznanija prave krstjanske vire* (1564.), latiničkome izdanju *Katekizma* (1564.) te biblijskim čitanjima koja se nalaze u svim trima izdanjima *Postile* (glagoljicom 1562., ćirilicom 1563. i latinicom 1568.) (Kuzmić 2007: 36–45; Margetić 1997: 43–92; Viškanić 2002: 23–261; Vlahov 2008: 29–70; 2009: 41–120; 2010: 101–142; 2012: 77–97; Nazor [prir.] 1984; Jembrih i Jambrek [prir.] 2005; Damjanović [prir.] 2007; Žagar [ur.] 2017; Fancev 1916b: 99–112; Dalmatin i Konzul 1564a, 1564b; Jembrih [prir.] 1991). Primjeri iz biblijskih čitanja koja se nalaze u svim trima izdanjima *Postile* konzultirani su prema popisu relevantnih jezičnih razlika među biblijskim tekstovima hrvatskih protestanata koji su Vera Blažević Krezić, Tanja Kušević i Mateo Žagar izradili tijekom treće godine rada na projektu *Jeziik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. stoljeća* (Hrvatska zaklada za znanost, IP-2014-09-6415; 2015. – 2019.).

- Ajme, kad bih na sviti, ako si¹⁹ ja *bihi* skup i gltun i ohol *činjahi* da i niko almuštvo i *hojahi* v crikav i *obsluževahi* zapovidi popovske 32r
- Ovo je srditost ku *imihi* suprot jednomu od bratje 47v
- Znam dobro, sinu moj, da sam te počela po Duhu Svetu i da tvoja smrt ima biti za odkupljenije človičaskago naroda, da ja ne *znahi* vrimenta 89v.

Osobito su zanimljive dvije potvrde nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta u sastavu pluskvamperfekta zapisane u bilježnici župnika iz Šćitarjeva nedaleko od Zagreba, koja obuhvaća zapise što se odnose na razdoblje od 1524. do 1526. godine: *bihi mu napla<ti>l* 11, *bihi pozval* 11 (Štefanić 1970: 220). Štefanić opisuje jezik te bilježnice kao pretežnu čakavštinu s ikavsko-ekavskim refleksom jata.

Nastavak *-hi* u 1. l. jd. imperfekta potvrđen je i u hrvatskologoljskim misalima 16. stoljeća, no u različitoj mjeri. U biblijskim lekcijama iz *Misala Pavla Modrušanina* (1528.) zabilježen je u samo jednome primjeru:

i tako *izbežahi* ot roku(!) ego 18r.

S druge strane taj je nastavak u *Misalu hrvackome* Šimuna Kožičića Benje (1531.) obilno potvrđen. U dosadašnjim je istraživanjima zabilježena samo potvrda *govorahi* (Ceković, Sanković i Žagar 2010: 153), koja se javlja u sljedećem primjeru:

Ne pametite li êkože egda ošče bihъ u vasъ : *govorahi* v(a)мъ siê 6r.

Računalnim pretraživanjem latiničkoga prijepisa cijeloga *Misala hrvackoga* dodatno je pronađen velik broj primjera s nastavkom *-hi* u 1. l. jd.:

- Bl(agoslovl)û g(ospod)a iže vzda mnê razumъ : *prozirahi* g(ospod)a prêda mnoû vs(a)gda 34v
- Vs(a)ki danъ pri vasъ *bihi* v templi uče : i ne držaste mê 70r
- Siê sutъ s(love)sa : êže govorilъ esamъ k vamъ : egda *bihi* ošče s vami 106r
- Blagoslovlû g(ospod)a ki da mnê razumъ : êko *prozirahi* g(ospod)a pred manoû vs(a)gda 127v
- Mnogi bo hodetъ : eže često *govorahi* vamъ : nine že i plače govoru vragi križa krstova ihže končina pogibelъ 142v

¹⁹ Ovo se mjesto može možda protumačiti i kao *akos i*, u kojem bi slučaju bila riječ o novoj potvrdi veznika *akos*, dosad zabilježena samo u *Misalu hrvackom* Šimuna Kožičića Benje i jeziku hrvatskih protestanata iz 16. stoljeća, što bi bio vrlo vrijedan prilog hrvatskoj povijesnoj leksikografiji.

- *Govorahi* o svêdeni tvoiĥ prêdĥ krali : i ne stiĥ se 148v
- *Govorahi* o svêdeni tvoiĥ prêdĥ krali i ne stiĥ sê 148v
- *Govorahi* o svêdeni tvoiĥ 149v
- Stvoriĥ sudĥ i pravdu g(ospod)i : da ne potvoretĥ mnê . grdi : ka vsemĥ zapovêdemĥ tvoiĥ *ispravlahi* se 161r
- I vzradovah se va vseĥ : zane me prêdhoêse prêmudrostĥ siê : i ne *viêhi* êko mati e(stĥ) vseĥ blagĥ 165r
- *proganahi* crĭkavĥ boĥiû : i *ervahi* û 170r
- *Govorahi* o svêdeni tvoiĥ prêdĥ krali : i ne stiĥ se 173v
- Stvoriĥ sudĥ i pravdu g(ospod)i : ne potvoret mnê grdi : ka vsem zapovêdem tvoiĥ *spravlahi* se 174r
- Ne bêhu ošče bezdni : az že ûže začeta *bihi* 186v
- Prêe vs(ê)ĥ hlmi az *raêhi* se 186v
- Egda ugotavlaše n(e)b(e)sa : tu *bêhi* 186v
- Egda postavlaše osnovaniê zemli : š nimĥ *bihi* vsa sastavlae : i *naslaêhi* se po vse dni : igrae prêdĥ nimĥ vsakoe vrimê 186v
- *Govorahi* o svêdeni tvoiĥ prêdĥ krali : i ne stiĥ se 198v
- *Viêhi* sotonu êko mlniû spadaûa s nebêse 212r
- *Govorahi* o svêdeni tvoiĥ prêdĥ krali : i ne postiĥ se 217v
- Ne behu ošče bezdni : az že ûže začeta *bihi* 219r
- Prêe vs(ê)ĥ hlmi azĥ *raêhi* se 219r
- Egda ugotavlaše nebêsa : tu *behi* 219r
- Kada postavlaše osnovaniê zemli : š nimĥ *behi* vsa sastavlae : i *naslaêhi* se po vse dni : igrae prêdĥ nimĥ vs(a)koe vrimê 219r
- *Govorahi* o svêdeni tvoiĥ prêdĥ krali : i ne *postiêhi* se 219v
- Da postidêt se grdi : iže nepravadno stvoriše va mnê bezakonie : az že v zapovedeh tvoiĥ *truêhi* se 220v
- Mir v(a)ma : ne htiita se boêti . Vistinu egda *bihi* s v(a)ma : voleû boĥĥeû 244r
- *Viêhi* se vistinu êsti i piti s vama : az že uživaemĥ piû i pivo nevidimoe 244r.

Tako velik broj potvrda iz Kožičićeva *Misala* naizgled nije u skladu s tvrdnjom da nastavak *-hi* nije bio dijelom hrvatske crkvenoslavenske norme, no riječ je o misalu koji od nje odstupa i mnogim drugim značajkama, iako ponajprije na fonološkoj razini (Žagar [ur.] 2015: 151–152). Kožičić je u povijesti hrvatskoga književnog jezika ostao poznat upravo po svojoj originalnoj književnojezičnoj koncepciji, u kojoj je odnos staroslavenskih i starohrvatskih značajki svjesno osmišljen i pomno uređen: u jednoj kategoriji daje prednost prvim, a u drugoj drugim oblicima. Iako u morfologiji načelno daje prednost staroslavenskim oblicima, u navedenim je primjerima nedvojbeno riječ o čakavskome nastavku.

Ivan Milčetić spominje tri potvrde nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta u književnome jeziku 16. stoljeća: “G. 1548. piše Dobriñac pop Mavrović *mogahi*

(Kniževnik II, 22), a *bihi* dolazi dva puta i u Kukuļevićevim ‘Acta Croatica’ (1465. i 1555.) na str. 320 i 327” (1895: 127). Potvrda *bihi* iz 1555. koju Milčetić spominje dolazi u sljedećem primjeru:

i ja pop Vicenc, ki ta teštament pisah, ki *bihi* u vo vrime kapelan samoborski (Kukuljević 1863: 327).

Nastavak *-hi* ovjeren je i u jeziku hrvatskih protestantskih pisaca 16. stoljeća, ali posve iznimno, što može čuditi s obzirom na to da je za osnovicu u toj književnoj jezičnoj koncepciji izabran upravo vernakular. Franjo Fancev (1916a: 197) zabilježio je u ćirilčkome izdanju Novoga zavjeta *imijahi* II.139a. U ovome su istraživanju pronađena dva primjera u glagoljičkome izdanju Novoga zavjeta:

– ki *bēhi* prvo opsovateľ 101a
– *Imijahi* vam’ mnoga pisati 132b.

Vjekoslav Štefanić navodi primjere *vēdehi* 87, *stahi* 88v, *ufahi* 89 iz *Čtenija svetago Andreja apustola u Žgombičevu zborniku* iz 16. stoljeća među dokazima arhaičnosti ekavske čakavštine (Štefanić 1970: 43). Potvrde istoga nastavka pronaći će i u *Čteniju svetago Ivana Hrstitelja u Grškovičevu zborniku* iz 16. stoljeća: *žiēhi*, *vmetahi*, *veselahi* (f. 5) (Štefanić 1970: 45). U istome zborniku Milica Mikecin (2019: 131) bilježi tri potvrde nastavka *-hi* u apokrifu *Usnuće Bogorodice*, i to na istoj stranici: *vhoēhi* (169v), *poslušahi* (169v) i *prodihovahi* (169v), dok oblik *bihi* (169r) smatra aoristnim.

U isto stoljeće Branko Fučić datira potvrdu *bihi* koju je zabilježio u Balama u jugozapadnoj Istri:

TO PISA POP MIKULA Z VRHA KADA *BIHI* PRIŠAL’ STA... S
KUMPAR PR<E> ANTONOM... (Fučić 1982: 31).

4. ZAKLJUČAK

Čakavski imperfekt na *-hi* smatra se u suvremenoj hrvatskoj dijalektološkoj literaturi prije svega obilježjem čakavskoga sjeverozapada, i to posebice kvarnerskih otoka. Iako se u dijelu literature može susresti mišljenje kako je riječ o obilježju cijeloga čakavskog sjeverozapada, zbog čega se u istraživanjima povijesti hrvatskoga književnog jezika gdjekad pridružuje jezičnim kriterijima, odnosno argumentima kojima bi se imala dokazati konzervativnost

pojedina tekstova i/ili njegova pripadnost čakavskom ekavskom prostoru, rezultati su ovoga istraživanja pokazali da se taj imperfektni nastavak vezuje ponajprije uz srednjočakavsko područje, odnosno čakavski ikavsko-ekavski dijalekt, i to ne nužno za otočni prostor.

Nastanak nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta valja smjestiti najkasnije na kraj 14., odnosno početak 15. stoljeća, otkad možemo pratiti njegove potvrde u hrvatskoj pisanoj riječi, dok njihov najveći broj potječe iz 16. stoljeća. Da je posvemašnja rijetkost, ako ga uopće i ima, u tekstovima pisanim hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom, nije nikakvo iznenađenje, no veoma je rijedak (a osobito 1. l. jd.) i u tekstovima neliturgijske namjene, i to osobito pravnim, što je vjerojatno posljedicom njihova naredbodavna i propisivačkoga karaktera. Unatoč tomu možemo opravdano pretpostaviti da je u prošlosti zasigurno bilo znatno više primjera nastavka *-hi* u 1. l. jd. imperfekta imamo li na umu činjenicu da je u prošlosti imperfekt kao glagolski oblik u čakavskome narječju bio mnogo bolje zastupljen.

IZVORI I LITERATURA

- Bratulić, Josip [prir.]. 2017. *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100.–1527*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Brozović, Dalibor; Ivić, Pavle. 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Ceković, Blanka i dr. [prir.]. 2016. *Misal hruacki Šimuna Kožičića Benje: Latinička transliteracija glagoljskog izvornika s usporedbom jezičnih oblika prema drugim glagoljskim tiskanim misalima XV. i XVI. stoljeća*. Zagreb – Rijeka: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu – Sveučilišna knjižnica u Rijeci.
- Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1564a. *Spovid i spoznanie pravê krstijanske vire ka e prezmožnomu Cesaru Karlu petomu Rimskoga Orsaga ploditel'ju, u Spravišču va Avgusti Zručena u godišću IS(U)H(RS)TA 1530. Sada naiprvo iz Latinskoga i Nimškoga jazika va Hrvatski: Po Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrijaninu Istlmačena*. Tübingen.
https://books.google.hr/books?id=stpMAAAAcAAJ&pg=PP216&lpg=PP216&dq=Spovid+i+spoznanie+prave+krstienske+vire&source=bl&ots=HofJW2AR5S&sig=IkSnK40w8dc_2nyEswIGY8JWfKw&hl=-hr&sa=X&ved=0ahUKEwjn6ba5xZ_XAhWivBoKHawBAYIQ6AEIJDA#v=onepage&q=Spovid%20i%20spoznanie%20prave%20krstienske%20vire&f=false (pristup 15. rujna 2019.).
- Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1564b. *Spovid i spoznanie prave krsztianszke vere, ka ye prezmosnomu Czesaru Karlu petomu Rymskoga Orsaga ploditelyu, u Szprauisschu Va Avgusti zrtsena u godisschu Isukersta 1530. Sada naiprvo iz*

Latinszkoga i Nimszkoga yazika va Hruaczki: Po Antonu Dalmatinu i Sztipanu Istrijaninu Istlmtsena. Tübingen.

https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10206655_00019.html (pristup 15. rujna 2019.).

- Damjanović, Stjepan [prir.]. 2007. *Glagoljična i ćirilična "Tabla za dicu"* (pretisak). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Fancev, Franjo. 1911. Beiträge zur historischen serbokroatischen Dialektologie. Konjugation. *Archiv für slavische Philologie* 32, 344–362.
- Fancev, Franjo. 1916a. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 212, 147–225.
- Fancev, Franjo. 1916b. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 214, 1–112.
- Finka, Božidar. 1971. Čakavsko narječje. *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi* I/1, 11–71.
- Fučić, Branko. 1982. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Gadžijeva, Sofija; Mihaljević, Milan. 2014. Glagoli. U: Gadžijeva, Sofija i dr. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, 205–260.
- Galić, Josip. 2014. Jednostavni glagolski oblici u *Hrvojevu misalu*. *Slovo* 64, 79–152.
- Galić, Josip. 2016. Jednostavni glagolski oblici u *Hrvojevu misalu* i *Hvalovu zborniku*. *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva* [ur. Kuštović, Tanja; Žagar, Mateo]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 119–138.
- Geitler, Lavoslav. 1881. Prilozi k hrvatskoj gramatici i glasoslovju. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 58, 191–198.
- Hamm, Josip. 1963. Čakavski imperfekt. U: *Ivšićev zbornik* [ur. Hraste, Mate; Jonke, Ljudevit; Ratković, Milan]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 113–122.
- Hercigonja, Eduard. 2006. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Houtzagers, Hubrecht Peter. 1991. Imperfekt v čakavskih govorah ostrova Pag. *Sovjetskoje slavjanovjedenije* 5, 77–82.
- Hraste, Mate; Hamm, Josip; Guberina, Petar. 1956. Govor otoka Suska. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 1, 5–213.
- Ivšić, Stjepan. 1970. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jembrih, Alojz [prir.]. 1991. *Stipan Konzul Istranin, Katekizam. Jedna malahna knjiga v hrvatski jazik istumačena, Tübingen 1564*. Pazin – Buzet – Željezo: Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila" – Katedra Čakavskog sabora Buzet – Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću.

- Jembrih, Alojz; Jambreč, Stanko [prir.]. 2005. *Anton Senjanin, Razgovaranje meju Papistu i jednim Luteranom, 1555*. Zagreb: Bogoslovni institut – Nacionalna i sveučilišna knjižnica.
- Jurišić, Blaž. 1944. *Nacrt hrvatske slovnice 1. Glasovi i oblici u poviestnom razvoju*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske državne tiskare.
- Kapetanović, Amir. 2011. Čakavski hrvatski književni jezik. U: *Povijest hrvatskoga jezika 2: 16. stoljeće* [gl. ur. Bičanić, Ante]. Zagreb: Croatica, 77–123.
- Kosić, Ivan. 2010. *Ivančićev zbornik: hrvatskoglagoljski neliturgijski rukopis iz XIV./XV. st.* Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Kramarić, Martina. 2019. *Zrcalo človečaskago spasenja (1445.). Transkripcija, povijest nastanka i jezičnopovijesna analiza*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kukuljević-Sakcinski, Ivan. 1863. *Acta Croatica / Listine hrvatske, Monumenta historica Slavorum meridionalium / Povjestni spomenici južnih Slavenah*, knj. 1, Zagreb.
- Kušar, Marcel. 1894. Rapski dijalekat. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 118, 1–54.
- Kuzmić, Boris. 2007. *Veprinački zakon 1507–2007*. Veprinac – Opatija: Župa sv. Marka ev. Veprinac, Mjesni odbor Veprinac – Matica hrvatska ogranak Opatija.
- Kuzmić, Boris; Kuzmić, Martina. 2015. *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Lisac, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lukežić, Iva. 1990. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Lukežić, Iva. 2015. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine.
- Lukežić, Iva; Turk, Marija. 1998. *Govori otoka Krka*. Crikvenica: Libellus.
- Malić, Dragica. 1972. *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Malić, Dragica. 2002. *Na izvorima hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Malić, Dragica. 2004. Uvodna razmatranja. U: *Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća)* [prir. Malić, Dragica]. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, I–CV.
- Margetić, Luj. 1997. *Veprinački sudski zapisnici XVI. i XVII. stoljeća (Volčićev prijepis)*. Opatija: Katedra Čakavskoga sabora Opatija.
- Marković, Bojana. 2008. Jezična obilježja kajkavske verzije “Noćnog viđenja sv. Bernarda”. Izlaganje održano na Sedmom znanstvenom skupu *Kajkavski jezik, književnost i kultura kroz stoljeća*, 9. rujna 2008.

- Matak, Dragutin [ur.]. 2013. *Anton Dalmatin – Stipan Konzul: Novi testament, 1. dio (1562.) (latinički prijepis glagoljskog izvornika)*. Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga.
- Matak, Dragutin [ur.]. 2015. *Anton Dalmatin – Stipan Konzul: Novi testament, 2. dio (1563.) (latinički prijepis glagoljskog izvornika)*. Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga.
- Matasović, Ranko. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Menac-Mihalić, Mira. 1986. *Čakavska morfologija i morfološka akcenatska tipologija (na korpusu glagola)*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Menac-Mihalić, Mira. 1989. Glagolski oblici u čakavskom narječju i u hrvatskom književnom jeziku. *Filologija* 17, 81–109.
- Mihaljević, Milan; Vince, Jasna. 2012. *Jezik hrvatskoglagoljskih Pazinskih fragmenata*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Državni arhiv u Pazinu – Staroslavenski institut.
- Mihaljević, Milan. 2014. *Slavenska poredbena gramatika 2. Morfologija, prozodija, slavenska pradomovina*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mihaljević, Milan. 2015. O jeziku *Drugoga vrbničkoga brevijara*. U: *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju* [ur. Badurina Stipčević, Vesna; Požar, Sandra; Velčić, Franjo]. Zagreb: Staroslavenski institut, 535–575.
- Mihaljević, Milan. 2018. *Jezik najstarijih hrvatskoglagoljskih rukopisa*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.
- Mihaljević, Milan; Sudec, Sandra. 2011. Jezik hrvatskoglagoljskih natpisa i grafita. U: *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić* [prir. Galović, Tomislav]. Malinska – Rijeka – Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Institut za povijest umjetnosti – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Staroslavenski institut – Sveučilišna knjižnica Rijeka – Općina Malinska-Dubašnica, 407–422.
- Mikecin, Milica. 2019. Apokrif *Usnuće Bogorodice* u hrvatskoglagoljskoj književnosti (II). Usporedna jezikoslovna i tekstološka analiza zborničkih tekstova. *Slovo* 69, 103–170.
- Milčetić, Ivan. 1895. Čakavština Kvarnerskih otoka. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 121, 92–131.
- Nazor, Anica [prir.]. 1984. *Šimun Kožičić, Knjižice krsta. Transkripcija, komentar, rječnik*. Ljubljana – Zagreb: Cankarjeva založba.
- Nazor, Anica [prir.]. 2019. *Korizmenjak, Senj, 1508. Latinična transkripcija glagoljskoga teksta (s uvodom i rječnikom)*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu – Grad Senj.
- Rešetar, Milan. 1898. Primorski lekcionari XV. vijeka (Konac). *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 136, 97–199.

- Šimić, Marinka. 2014. *Akademijin brevijar*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- Štefanić, Vjekoslav. 1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije. 2. Zbornici različitog sadržaja, regule i statuti, registri, varia, indeksi, album slika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Viškanić, Damir. 2002. *Quaderna capituli Lovranensis / Kvaderna kapitula lovran-skoga*. Lovran – Rijeka: Katedra Čakavskoga sabora Opatija – Adamić.
- Vlahov, Dražen. 2008. *Knjiga oltara bratovštine sv. Mikule u Boljunu (1582–1672). Glagoljski zapisi od 1582. do 1672. godine*. Pazin: Državni arhiv u Pazinu.
- Vlahov, Dražen. 2009. *Knjiga računa općine Roč (1566.–1628.)*. Glagoljski zapisi. Pazin: Državni arhiv u Pazinu.
- Vlahov, Dražen. 2010. *Zbirka glagoljskih isprava iz Istre*. Pazin: Državni arhiv u Pazinu.
- Vlahov, Dražen. 2012. *Matica krštenih župe Lindar (1591.–1667.)*. Glagoljski zapisi od 1591. do 1648. Pazin: Državni arhiv u Pazinu.
- Vranić, Silvana. 2005. *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Vranić, Silvana. 2011. *Govori sjeverozapadnoga makrosustava na otoku Pagu. 2. Morfologija*. Rijeka: Matica hrvatska Ogranak Novalja – Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Zubčić, Sanja. 2010. Jezične značajke Greblova *Tlmačenja od muki gospoda našega Isuhrsta* (Prilog dijakronijskoj dijalektologiji). U: *Riječki filološki dani: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani, održanoga u Rijeci od 6. do 8. studenoga 2008. Knjiga 8.* [ur. Badurina, Lada; Bačić-Karković, Danijela]. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 631–646.
- Žagar, Mateo [ur.]. 2015. *Jezik Misala hruackoga. Studije o jeziku Misala Šimuna Kožičića Benje (1531.)*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Žagar, Mateo [ur.]. 2017. *Stipan Istrijan i Anton Dalmatin, Artikuli ili Deli prave stare krstjanske vere, Tübingen, 1562*. Zagreb – Osijek: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu – Visoko evanđeosko teološko učilište u Osijeku.

**On the trail of the Chakavian past imperfective suffix *-hi*
in synchrony and diachrony:
a contribution to historical dialectology**

In Croatian dialectology literature, the use of the past imperfective is considered to primarily be a feature of the Chakavian northwest, particularly the islands of Kvarner. Today, this verb form is rapidly disappearing from everyday use, especially the 1st person singular, whose suffix *-hi* is exactly the typical feature of the Chakavian past imperfective. Although very rare, traces of this suffix can be followed in the history of Croatian

literary language. After a brief overview of the use of the past imperfective in Chakavian dialects from the 19th to 21st centuries, this paper presents the results of research on the representation of the past imperfective form *-hi* from the very beginnings of Croatian literacy until the end of the 16th century. The aim is to provide a more precise answer to when this suffix was created and the area through which it spread. Contrary to traditional thought, evidence points to its origin dating back to at least the end of the 14th or beginning of the 15th century. In the future, it should be considered that this Chakavian innovation possibly had a somewhat wider reach.